

Pere Audi

La Casa del Pueblo, una part de la història de la Serra d'Almos

Introducció

De vegades, quan pels mitjans de comunicació sentim parlar d'alguns temes, tenim la sensació que ens són aliens, que no ens afecten. Darrerament se'n parla molt, de la recuperació de la memòria, fet que es vincula, bàsicament, a tot allò esdevingut durant la darrera guerra civil, la Guerra Civil amb majúscules, però no l'única, malgrat les majúscules, que dissortadament ha viscut aquest país. Jo sóc dels que pensen que per entendre la Guerra Civil cal entendre, entre altres coses, les carlinades, el pòsit d'odis que van deixar als nostres pobles, els efectes de la desamortització de mitjan s. XIX, i, especialment, el que va succeir entre 1910 i 1923, anys de fortes tensions socials. És per això que m'agradaria que es prengués l'expressió *recuperació de la memòria* en un sentit que abastés un període temporalment més ampli que arribés fins a 1910, si més no.

Un dels fenòmens societaris més interessants que es va viure en el període esmentat fou la creació de cooperatives. I a la Serra d'Almos en tenim una de la qual ignorava la seva existència fins que me'n van parlar a la darrera xerrada que vaig donar a aquesta localitat pel desembre de l'any 2005. Seguint el meu plantejament, la recuperació de la memòria no resta, per tant, tan lluny, i ens afecta gairebé a tots: també a la Serra hi ha quelcom que cal recuperar. I la història de la cooperativa n'és un bon exemple. Dissortadament, com acostuma a passar, no és molta la documentació que se'n conserva. El que segueix és una primera aproximació i pretén, a més de col·laborar a conèixer una mica millor el nostre passat, animar tothom que cregui que té alguna cosa d'interès que ho manifesti, per tal de poder anar posant noves peces a aquest trencaclosques que és la recuperació de la memòria.

La creació

El 15 de setembre de 1904 Joan Jacques Vallès i Manuel Pascual Vernet sortiren de la Serra camí de l'estació dels Guiamets. Allí agafaren un tren que els portaria a Reus, on transbordaren cap a Tarragona.¹ Un cop a Tarragona es dirigiren a les oficines del Govern Civil, on presentaren els estatuts de la cooperativa de consum que volien crear, la *Cooperativa Casa del Pueblo, Serra d'Almos*.

¹ Arxiu particular Lourdes Pena, Fons Cooperativa, Llibre de comptes. Agraïm moltíssim a Lourdes Pena la confiança i les facilitats que ens va donar per consultar aquesta documentació.

El projecte feia mesos que era en marxa, ja que a començaments de juliol havien fet copiar els estatuts d'una cooperativa que s'havia constituït al Masroig feia poc: la *Cooperativa Casa del Pueblo Masroigense* era el seu nom i s'havia creat poc abans, el 9 d'abril de 1904.² A l'agost havien consultat l'afer amb un advocat i havien portat aquests estatuts a Móra per tal de fer la còpia que es presentaria al Govern Civil.

La còpia d'estatuts era un fet relativament freqüent: els de la cooperativa *Flor de Maig* (1905), els de la cooperativa *La Económica* dels Guiamets (1911) i els de *La Redentora* del Lloar (1918), són pràcticament idèntics. El fet que en el llibre de comptes figuri una partida per copiar-los de la del Masroig és molt interessant, ja que és la prova fefaent que eren les pròpies entitats que se'ls anaven passant l'una a l'altra. A més, fa pensar que hi havia una certa organització a nivell comarcal entre els cooperativistes o entre les persones que volien crear una cooperativa.

Un cop presentats els estatuts, el 24 de setembre tingué lloc la reunió en què es constituí definitivament la societat, tal com marcava la llei. Es llegí el reglament i es trià la primera Junta General, formada pels mateixos que havien signat les còpies dels estatuts que s'havien presentat al Govern Civil: president, Manuel Pascual Vernet; vicepresident, Ramon Margalef Pellejà; secretari, Joan Jacques Vallès; comptador, Daniel Pascual Masip; tresorer, Josep Margalef Sentís; vocal primer, Jaume Bargalló Domènech; vocal segon, Jaume Castellví Vernet.³ Segons l'acta, «gran número de socios» havien entrat a formar part de l'entitat. Quedava així fundada la cooperativa més antiga de què fins ara tenim notícia dins l'àmbit del Priorat, si descomptem l'homònima del Masroig, l'existència de la qual fou molt breu, com ha quedat dit més amunt.

La seu s'havia establert, segons l'article 1 dels estatuts, al carrer Major, número 4. La casa no era de propietat, ja que en el llibre de comptes apareixen partides mensuals destinades a pagar el lloguer (7,50 pessetes).

Els objectius

Quins eren els objectius que es perseguïen en crear una cooperativa? L'anàlisi dels objectius que volien assolir les cooperatives de consum és molt interessant, perquè ens ajuda a entendre alguns aspectes de la societat del moment i, sobretot, de la difícil situació que travessaven les classes populars.

² Pel que sembla durà poc temps, ja que el 1905, segurament abans de la fundació de la cooperativa *Flor de Maig*, comunicava al Govern Civil la seva dissolució. Vegeu GINÉ, Jaume. «Records de la Cooperativa Obrera Flor de Maig». A: *Canya i Gram. Butlletí del Masroig*, n. 51, estiu de 2003. El Masroig: Societat Cultural i Recreativa Flor de Maig.

³ Arxiu particular Lourdes Pena, Fons Cooperativa, Llibre d'Acords presos en Junta general.

La finalitat principal de les cooperatives de consum com les de la Serra era, com s'establia a l'article primer, «suministrar a sus asociados, á la familia de estos y aun al público en general toda clase de artículos de comer, beber y demás de primera necesidad ó de mera utilidad para la vida, á los precios corrientes en el mercado, en las justas condiciones de peso y medida y de las mejores calidades que sea posible».⁴ Tres eren, doncs, les preocupacions a què les cooperatives de consum intentaven donar resposta pel que fa als productes alimentaris.

En primer lloc, els estatuts expliciten una preocupació per servir els seus socis als preus més barats possibles. Des d'aquest punt de vista es pot afirmar, doncs, que les cooperatives de consum constituïren la principal resposta que els sectors populars donaren al problema de la migradesa dels sous i de l'augment dels preus: estalviar encara que fos només uns cèntims era molt important per a les febles economies populars. A més de l'avantatge que suposava comprar a l'engròs i que els beneficis anessin a parar a la cooperativa, la de la Serra realitzava un descompte del 4%, tot lliurant un cupó d'1 cèntim per cada 25 cèntims de compra, cupons que el soci podia bescanviar per productes venuts a la cooperativa (article 14).

La segona condició –ben pesat i mesurat– responia al frau que es produïa pel que fa al 'pes i mesura' dels productes comprats, frau que devia ser bastant extens. Són molt interessants, des d'aquest punt de vista, les consideracions que féu el regidor de l'ajuntament falsetà Francesc Llebaria Llorens a començaments de 1910: «El Sr. Llebaria llamó la atención de la corporación municipal de que han llegado á su noticia quejas sobre los muchos abusos que dicen cometerse por los vendedores de artículos de primera necesidad defraudando al público en el peso ó medidas por lo que desearía que la corporación procurase sean corregidos tales abusos [...]».⁵ A Tortosa, el març del 1918, es van posar diverses multes a venedores del barri de Jesús «por tener las pesas cortas».⁶ Pel que sembla, doncs, el fenomen era bastant general.

La tercera condició –que els productes fossin de bona qualitat– també derivava d'un fet relativament habitual a l'època: la mala qualitat dels productes. El problema també era general pel que hem anat veient a la premsa de l'època. A Valls, el novembre de 1914, es multà cinc industrials per emprar sacarina en la fabricació de begudes gasoses.⁷ A Tortosa, el 1918, s'imposà una multa a Ramona Zaragoza por «desobediencia órdenes dadas por el señor inspector facultativo del mercado, decomisándoles una cesta de

⁴ Arxiu particular Lourdes Pena, Fons Cooperativa, Estatuts.

⁵ Arxiu Comarcal del Priorat, Fons Ajuntament de Falset, Llibre d'Actes 1910, 20/01/1910.

⁶ *El Pueblo*, 30/03/1918.

⁷ *Renovació*, n. 71, 29/11/1914.

pescado del día anterior». Ahora, 10 kg de peix d'una altra venedora anaren a parar un altre cop al riu, però ara morts i ben morts.⁸ A Falset, malgrat tota la normativa i les inspeccions, hi hagué queixes provocades per la mala qualitat de la llet,⁹ pel vi,¹⁰ peix fresc, ous, gallines,...

A més d'intentar resoldre, encara que només fos en part, els problemes esmentats, les cooperatives de consum es proposaven altres objectius que també ens informen de quines eren les necessitats dels sectors populars. La principal d'aquestes altres finalitats era establir un sistema mutualista que possibilités que el treballador malalt que no podia anar a treballar cobrés uns diners que el permetessin sobreviure, ja que no hi havia un sistema de seguretat social com el que coneixem avui. Així ho expressava la cooperativa de la Serra: «Establecer cajas de previsión para auxiliar á los socios y aun á las familias de los mismos en determinadas circunstancias, tales como la inhabilitación para el trabajo [malaltia], la carencia involuntaria del mismo [és a dir, l'atur], la senectud, enfermedad, viudez, orfandad, etc.». A diferència d'altres cooperatives, la de la Serra no estableix la quantitat a rebre. Ara bé, els detalls del funcionament de la secció de Socors Mutus solien establir-se en un document diferent, no en els estatuts. I a la documentació consultada no l'hem localitzat, aquest document.

A més del suport econòmic, en cas de malaltia el soci rebia l'ajuda de la societat: per torns d'un dia els socis designats per la Junta Directiva anaven a treballar les terres del soci malalt (article 14.5.). I aquí cal destacar un parell d'aspectes. En primer lloc, tots els socis hi estaven obligats, no se'n lliurava ningú. Si algú es negava, era expulsat de la societat (article 28). En segon lloc, aquest mecanisme de solidaritat amb el soci malalt no apareix en l'articulat d'altres cooperatives.

Aquells eren els objectius més assequibles, assolir-ne d'altres ja era més complicat. Així, la cooperativa de la Serra es proposava també, amb els guanys obtinguts a la botiga i el capital acumulat a partir de les quotes dels socis, arribar a ser una cooperativa de producció (el que poc després s'anomenarà sindicats), establir magatzems cooperatius, dipòsits de llavors, d'adobs, maquinària agrícola... En definitiva, es pretenia poder arribar a obtenir una certa independència dels negociants que compraven la collita a preus massa sovint molt baixos i, alhora, donar una certa seguretat al pagès per poder afrontar una mala collita sense haver de recórrer a préstecs que moltes vegades menaven a la pèrdua de les terres en no poder fer front al seu pagament. No sabem si la cooperativa

⁸ *El Pueblo*, 30/03/1918.

⁹ Arxiu Comarcal del Priorat, Fons Ajuntament de Falset, Llibres d'Actes, 07/07/1910: «A virtud de quejas formuladas por algunos vecinos se acuerda proceder al examen ó análisis de la leche que se expende al público»-

¹⁰ Arxiu Comarcal del Priorat, Fons Ajuntament de Falset, Llibres d'Actes, 24/02/1916.

se'n va sortir, però sembla que, pel que fa a aquest bloc d'objectius, la resposta és negativa, en funció d'algunes entrevistes realitzades a la Serra i que esperem poder comentar extensament més endavant.

Finalment, la cooperativa es plantejava una sèrie d'objectius de tipus cultural, com la creació d'una escola, l'organització de xerrades, curssets..., que no sempre eren fàcils d'aconseguir. El que sí que esdevingueren, gràcies a la creació del cafè i potser sense voler-ho, és llocs de socialització i formació política i sindical dels obrers. Allí es discutia, es llegien els diaris, s'intercanviaven idees, es feia proselitisme... En definitiva, era la casa de l'obrer, del *pueblo*, com ja indica el seu nom.

Cooperatives, maçoneria, lliure pensament...

L'anàlisi de la documentació de la cooperativa de la Serra ens ha proporcionat sorpreses que comencen a confirmar relacions que intuïem però que calia, i cal, investigar més a fons. En el llibre de comptes, amb data 23 d'octubre de 1904, quan ja la cooperativa estava creada, figura una anotació molt interessant: «por ir la Comisión Juan Jaques, Ramón Margalef y Jaime Bargalló por ir a ver al Sor. Litrán y el Sor. Mayné». A continuació figuren els preus dels bitllets dels Guiamets a Reus i d'aquesta ciutat a Tarragona. És a dir, van anar a consultar a Tarragona alguns afers amb aquests senyors. Doncs bé, en una data que desconeixem, però que seria posterior en pocs mesos, gent del Masroig tingué contactes a Barcelona amb un tal Cristóbal Litrán. Segons Jaume Giné Juanpere, a qui segueixo en aquest punt, els aconsellà respecte al nom de l'entitat i els «portà des de Barcelona una pauta o esborrall del que serien els Estatuts definitius».¹¹ L'assessorament degué anar més lluny, ja que Litrán apareix signant «Por la Comisión iniciadora» les còpies dels estatuts que es presentaren al Govern Civil el març de 1905.¹²

És a dir, tant gent de la Serra com del Masroig feren cap a Litrán. I aquest és un personatge força interessant, ja que fou secretari de Francesc Ferrer i Guàrdia i un dels dos marmessors del seu testament.¹³ Maçó, formà part, juntament amb anarquistes com Fernando Tarrida i altres maçons com Rossend Arús, del grup anomenat *La Luz*, vinculat al vessant més radical del moviment del pensament lliure.¹⁴ A més, fou director de la publicació reusenca *La Autonomía*, òrgan d'expressió del republicanisme més radical de

¹¹ GINÉ, *Op. cit.*, p. 63.

¹² Arxiu Històric de Tarragona, Fons Govern Civil, Sèrie Associacions, 1521.

¹³ GINÉ, *Op. cit.*, p. 63, pel que fa al càrrec de secretari. Respecte al testament, el podeu consultar i descarregar a www.laic.com.

¹⁴ PALÀ MONCUSÍ, Albert. «Sociabilité et libre-pensée en Catalogne (1860-1909)», comunicació presentada al seminari «La sociabilité dans tous ses états», CRIDAF, Universitat de París 13, 13 de novembre de 2004, p. 9. Es pot descarregar a <http://www.univ-paris13.fr/CRIDAF/CRIDAF-Seminar0405.htm>.

finals del XIX a aquella ciutat.¹⁵ Posteriorment apareix vinculat al lerrouxisme.

Tot plegat ens permet apuntar dues hipòtesis. La primera és que darrere de la fundació d'aquestes cooperatives, i probablement d'altres, podríem trobar el suport, sinó l'empenta, de persones vinculades a aquell conglomerat que era la maçoneria, el moviment del pensament lliure..., moviment en què, des del punt de vista polític, podem trobar alguns socialistes, republicans, anarquistes... Pérez Bahó apuntava la possibilitat de trobar influències de la maçoneria als orígens del cooperativisme. Francesc Ferrer i Gironès, tot remarcant com des de la historiografia més acadèmica no s'havien trobat evidències d'aquest lligam, ho va poder verificar en el cas gironí.¹⁶ Per tant, és una hipòtesi molt plausible. La segona hipòtesi és que a la comarca del Priorat, malgrat un cert aïllament provocat per l'orografia i les comunicacions deficientes fins fa poc, hi havia gent que tenia certs vincles amb ells, és a dir, amb la maçoneria, amb el pensament lliure: el Priorat no era, des d'aquest punt de vista, un racó de món i les noves idees hi arribaven aviat, les influències ideològiques de tot tipus s'hi deixaven notar amb força, la qual cosa, de retruc, explicaria parcialment la ràpida difusió que hi tingueren propostes elaborades des de camps diversos com el cooperativisme, el socialisme o l'anarquisme.

Que les cooperatives servien com a nucli organitzador, cohesionador, dels elements d'esquerra ho hem pogut comprovar pel que fa a la falsetenca *Cooperativa Obrera El Porvenir*.¹⁷ A més, hem trobat alguns lligams entre altres cooperatives prioratines i organitzacions obreres lligades a l'onada del moviment socialista que es donà a la comarca a principis de la segona dècada del segle passat, lligams que esperem poder publicar aviat. Ara, l'estudi de la documentació de la cooperativa de la Serra, creuat amb dades soltes relatives a la del Masroig, ens permet albirar tot un nou món de relacions força interessants, relacions amb la maçoneria que caldrà seguir investigant.

Per acabar

A la Serra, com a d'altres llocs, els sectors populars reaccionaren davant la situació que patien, en molts casos propera a la misèria, i decidiren unir-se, fundar una cooperativa que els ajudés a sobreviure una mica millor a tots plegats. El més interessant és que foren dels primers a fer-ho, com ja ha restat dit, tot palesant la presència a la societat local d'elements inquiets, amb iniciativa, persones que no varen abaixar el cap i

¹⁵ Sobre l'anarquisme a Reus a finals del XIX vegeu DUARTE, Àngel. *Possibilistes i Federals*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1992.

¹⁶ FERRER, Francesc. «La maçoneria». A: *Cooperació Catalana*, n. 247. Reproduït a *Cooperació Catalana*, n. 287, abril de 2006, p. 14-15, que és el que he consultat.

¹⁷ Vegeu el nostre estudi AUDI FERRER, Pere. *'El Porvenir' 1916-1936: Vint anys de cooperativisme obrer a Falset*. Reus: Carrutxa, 2004.

decidiren reaccionar. El seu fou un moviment no sempre ben vist, ni pels sectors benestants ni per alguns elements de l'anarquisme més radical. Però en molts casos se'n sortiren i aconseguiren consolidar-se i esdevenir entitats fortes i punts de referència dintre de cada localitat i, en algun cas, com el falsetà, a nivell comarcal i fins i tot provincial. Eren entitats que plantejaven una alternativa no revolucionària al capitalisme, però una alternativa al cap i a la fi, sobretot si aconseguien esdevenir cooperatives obreres de producció. De fet, per això i pels seus lligams amb l'esquerra, foren eliminades pel primer franquisme mitjançant mecanismes com la confiscació il·legal dels seus béns o la desnaturalització del seu funcionament.¹⁸

[Article publicat a *Cooperació Catalana*. Barcelona: Fundació Roca i Galés, n. 292, octubre de 2006, p. 18-21.]

¹⁸ Ídem, p. 88-89.